

PEDAQOJİ PSIXOLOGİYA
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ
PEDAGOGICAL PSYCHOLOGY

UOT 37.015.3

BULLİNG PROBLEMİNİN MƏKTƏBİN PSIXOLOJİ MÜHİTİNƏ TƏSİRİ

İlhamə İlham qızı Cəfərova

Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı

ORCID: 0009-0005-9662-6757

E-mail: ceferovailhame98@gmail.com

Açar sözlər: *bullinq, bulli, qurban, məktəb, psixoloji rifah, bullinqin təsiri, bullinqin nəticələri, həll yolları.*

Ключевые слова: *травля, хулиган, жертва, школа, психологическое благополучие, влияние травли, последствия травли, решения.*

Key words: *bullying, bully, victim, school, psychological well-being, impact of bullying, consequences of bullying, solutions.*

Bullinq terminini psixoloji aspektdən ilk dəfə XIX əsrin 60-70-ci illərində isveç professoru Den Olveus tətqiq etməyə başlamışdır. Geniş formada isə bu termini Avstriya etoloqu Konrad Lorenz öz əsərlərində heyvanların bir türünün digər bir heyvan türünə hücum etməsi kimi də-yörləndirmişdir.

Bullinqin universal bir tərfi yoxdur. Bullinq özünü müdafiə edə bilməyən şəxsə qarşı davamlı aqressiv davranış, güclü şəxsin zəif şəxsə təkrarlanan psixoloji və ya fiziki əzab verməsidir. (1, s.195).

Bullinqi edən şəxs “bulli” adlanır. Bullinqə məruz qalan şəxs isə “qurban” mövqeyindən çıxış edir. Hər hansısa bir yaş dövründə fiziki və ya psixi şiddətə məruz qalan və ya hər hansısa bir şəkildə həmin şiddətə şahid olan bir çox insan daha sonra bu şiddəti başqalarına tətbiq edir. Beləliklə, bu şəxslər artıq bullinqin başlıca subyektinə çevrilirlər. Necə deyirlər, “şiddət göstərən hər kəs bir zaman şiddət qurbanı olan insandır”. Başqa bir halda isə, şiddətə məruz qalan şəxslər daha sonra həyatlarına daim şiddət göstərən və ya münasibət şəkli şiddət olan şəxsləri seçirlər.

Bullinqin başqa bir deyimlə, zorakılığın bir çox növləri vardır. Müxtəlif prizmalardan təhlil olunan bu terminin məktəblərdə ən aktual olan növü psixoloji, fiziki və kiber bullinqdir. Məktəbdə bullinq, şagirdlər arasında təkrarlanan zorakılıq, psixoloji təzyiq və ya istismar davranışlarını ifadə edir. Bu fenomen, məktəb mühitinə ciddi şəkildə təsir göstərir və qurbanların həyatında uzunmüddətli təsirlər yarada bilər. Bullinq, bir və ya bir neçə şəxsin, güc üstünlüyü olan birinin zəifə qarşı sisteməlik şəkildə zorakılıq göstərməsi ilə səciyyəli. Bu davranışlar fiziki, emosional və ya sosial şəkildə özünü göstərə bilər. (2, s.56)

Psixi şiddət isə insanın ən yaxınları (ailəsi, dostları, qohumları və s.) tərəfindən şəxsiyyətinin alçaldılması, göz ardı edilməsi, dəyərsizləşdirilməsi və ən əsası isə, sevilməməsidir. (3, s.207)

Şiddət göstərməyə meyilli olan insanlar əksərən qəmgin, güvənsiz, aqressiv və küsəyən

olurlar. Onları heç sevməyən və heç bir şəkildə təsdiqləməyən dünyaya qarşı düşmən mövqeyində dayanırlar. Doğmalarının açdığı yaraları qisasını başqalarından alırlar. Uşaqlıqdan aldığımız bu cür psixoloji yaraların zamanla travmalara çevrildiyinin çox zaman fərqi belə olmuruq. Təhqir, gülmə, hədə-qorxu və ya şagirdin izolyasiyasını əhatə edən davranışlar psixoloji bullinqin insiasiyasıdır. Digər bir növü olan fiziki bullinq isə bir şəxsin məqsədli və ya məqsədsiz olaraq başqa bir şəxsə birbaşa və ya bilavasitə zərər yetirməsidir. Fiziki zədələmə, döymə, itələmə və ya digər zorakılıq formaları fiziki bullinq hesab olunur. Kiber Bullinq isə internet və mobil telefonlar vasitəsilə həyata keçirilən zorakılıq növüdür. Sosial şəbəkələrdə təhqir, yayma və ya digər şagirdləri izolyasiya etmək bu cür bullinqə misaldır.

Məktəbdə şagirdlərin yaş dövrləri müxtəlif olduğu kimi onlar arasındakı münasibətlərdə, münasibətlərdə, bullinqin növü və vasitələri də mütləq şəkildə müxtəlif olur. Onları ayrılıqda nəzərdən keçirmək və dəyərləndirmək mütləqdir. Məktəbdə təhsil pillələri, uşaqların təhsil sistemindəki mərhələlərini əhatə edir. Hər bir pillə, müxtəlif yaş qruplarına uyğun olaraq xüsusi proqramlar və fənlər təqdim edir.

Bütün bu dövrlər və onların xüsusiyyətlər fərqli olduğu kimi eyni sıralarda oturan həmyaşıd şagirdlərdə bir o qədər bir-birlərindən fərqli şəxsiyyətlərdir. Bu şəxsiyyətlərin formalaşmasında ailə amilinin təsiri məktəbdə psixoloji mühitin necəliyinin əsas ünsürlərindəndir. Məktəblilər, xüsusilə də ibtidai sinif şagirdləri “ailənin güzgüsü” rolunu oynayırlar. Onlar ailələrində gördükləri münasibət, davranış, ünsiyyət formalarını olduğu kimi və ya hər hansısa kamufle olunmuş, kompensasiya edilmiş bir şəkildə məktəbdə sinif yoldaşlarına tətbiq edirlər. Bu isə müasir dövrdə çoxda ürək açan nəticələr vermir.

İbtidai sinif şagirdləri arasında bulli olan şəxslər bu davranışlarını sinif yoldaşının saçını çəkmək, itələmək, vurmaq, onun hər hansısa bir əşyasına zərər yetirmək, kommunikativ olaraq onu acılamaq, digər həmyaşıdlarının yanında onun eqosunu zədələyəcək sözlər deməklə öz bullinqlərini həyata keçirirlər. Bullilər hər zaman öz qurbanlarını “zəif” gördükləri şəxslərdən seçirlər. İbtidai sinif şagirdləri arasında olan bullinq çox zaman məqsədsiz bir şəkildə olur.

Ümumi orta təhsil pilləsində təhsil alan şagirdlər yaş dövrü olaraq yeniyetməlik yaş dövrünü əhatə edirlər. Yeniyetməlik dövrü şəxsiyyətin inkişafının ən aktual keçid dövrü, ikinci cinsiyyət yetkinlik dövrü, şəxsiyyətin təsdiqini arama dövrü kimi nəzərdən keçirilir. Bu keçid dövründə yeniyetmələr arasında olan bullinq məqsədli xarakter daşıyır. Bulli öz qurbanını şüurlu bir şəkildə fiziki, psixoloji və ya kiber bullinqə məruz qoyur. Onlar bullinqi fərdi və ya qrup halında həyata keçirirlər. Fərdi halda bulli qurbanının mənəvi dəyərlərini təhqir edərək, qeyri-etik ifadələr işlədərək, onu hər hansısa bir mövzuda şantaj edərək öz zorakılığını həyata keçirir. Qrup halında da eyni hallarla bərabər qurban yeniyetmənin sosial izolyasiyanı təşkil edən bulli qrupu yeniyetmənin sosiallaşmasını, həmyaşıdları ilə dostluq etməsinə maneə olurlar.

Texnologiyaların yüksək inkişaf etdiyi XXI əsrdə bu hallar yalnız məktəb daxilində qalmır. Məktəbdən kənar sosial platformalarda da bulli öz qurbanına ziyan yetirməyə davam edir. (4, s.99)

Bu növ kiber bullinqləri bulli internet və sosial şəbəkələrdə qurban haqqında şaiyələr yaymaqla, onun şəkil və video görüntülərini paylaşmaqla, şantajla həyata keçirir.

Tam orta təhsil pilləsində təhsil alan şagirdlər arasında bullinq yeniyetmələrlə eyni şəkildə olur. 10-11-ci sinifdə oxuyan bulli şagirdlərdə fiziki, psixoloji və kiber olmaq üzrə zəif gördükləri şəxsləri öz zorakılıqlarına məruz qoyurlar.

Məktəbin psixoloji rifahının pozulması sadəcə şagirdlər arasındakı bullinq halları ilə bağlı deyildir. Burada həmçinin müəllim-müəllim, müəllim-şagird, müəllim valideyn arasındakı bullinq və mobbing hallarında təsir göstərir. (5, s.135) Müəllimin şagird haqqında formalaşdırdığı mənfi oreol, şagirdin yaramaz olması, müəllimin qeyri-adekvat qiymətləndirməsi, müəllimin akademik fəaliyyətində avtoritar və avtokratik rəhbərlik üslubundan istifadə etməsi, müəllim və şagird və ya müəllim və valideyn arasında şəxsi problemlərin olması məktəbdə bullinq və mobbing hallarının baş verməsinə səbəb olur. Bu isə öz növbəsində məktəbin psixoloji rifahının pozulması ilə nəticələnir.

Bəs bulli necə yaranır? Onun həmyaşıdlarına və digər şəxslərə zorakılıq göstərməsinin səbəbi nədir? Bullinin başlıca motivi nədən ibarətdir? Bu kimi sualların cavabı elmi araşdırmalarda müxtəlif cür şərh olunmuş və bir sıra səbəblər irəli sürülmüşdür. Bullinqin səbəbləri çoxşaxəlidir və müxtəlif amillərin bir araya gəlməsi ilə meydana gəlir. Aşağıdakılar bunlardan bəzilərdir:

1. Genetik səbəblər - Bəzi insanlar daha aqressiv və ya dominant xarakterlərə malik ola bilirlər. Bu cür davranışlar genetik meyilliliklə formalaşa bilər.

2. Mühit - Ailə, məktəb və sosial mühit bullinqin yaranmasında mühüm rol oynayır. Şiddətə, neqativ davranışlara meyilli mühitlərdə uşaqlar daha çox bullinq davranışlarını qəbul edə bilirlər.

3. Sosial status - İctimai təzyiq və ya populyarlıq arzusu bullinqə səbəb ola bilər. Bəzi insanlar, başqalarına zərər verərək öz sosial statusunu artırmağa çalışa bilirlər.

4. Məhdud empatiya - Başqalarının hisslərini anlamaq və onlara qarşı duyarlılıq səviyyəsi aşağı olan insanlar bullinq etməyə daha çox meyilli ola bilirlər.

5. Özünü müdafiə - Bəzən bullinq, özünü müdafiə mexanizmi kimi görülə bilər. Öz zəifliklərini gizlətmək və ya başqalarını kontrol etmək məqsədiylə bullinqə baş vurula bilər.

6. Sosial öyrənmə - Uşaqlar, gördükləri davranışları öyrənərək onları təkrarlamağa bilirlər. Valideynlərdən, dostlardan və mediyaadan gələn neqativ rol modellər bullinq davranışlarını təşviq edə bilər.

Ümumiyyətlə, bullinqin səbəbləri kompleksdir və genetik faktorlardan daha çox sosial, emosional və mədəni amillərlə əlaqədardır. Bu amillərin bir araya gəlməsi bullinq davranışlarının meydana gəlməsinə və davam etməsinə səbəb ola bilər.

Bullinqin nəticələri həm qurban, həm də bullinq edən şəxs üçün ciddi və uzunmüddətli ola bilər. (6, s.9)

Bunlar bullinq edən şəxs üçün fərqli, qurban üçün fərqli problemlər yaradır. Bullinqin qurban şəxs üçün nəticələri aşağıdakılardır:

1. Emosional və psixoloji təsirlər - Qurbanlar tez-tez narahatlıq keçirir, depressiyaya düşür, özünə inamsızlıq və izolyasiya hissi yaşayırlar.

2. Fiziki sağlamlıq problemləri: Stress, yuxusuzluq və baş ağrısı kimi fiziki simptomlar inkişaf edə bilər.

3. Akademik uğursuzluq - Bullinq qurbanları dərslərə diqqət yetirməkdə çətinlik çəkə bilər, bu da onların akademik göstəricilərinə mənfi təsir göstərir.

4. Sosial əlaqələrin pozulması - Qurbanlar dostlarından ayrılmağa, sosial mühitdən uzaqlaşmağa meyilli olurlar.

5. Gelecekteki münasibətlər - Bullinq qurbanları gələcəkdə münasibətlərində çətinliklər yaşayabilir, etibar və sosial bacarıqlarda problemlər yaşaya bilərlər.

Bullinq edən şəxs yəni bulli üçün də zorakılıqlarının nəticələri ürəkaçan olmur. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Davranış problemləri - Bullinq edənlər aqressiv davranışlara meyilli ola bilərlər və bu gələcəkdə daha ciddi cinayətkar fəaliyyətlərlə əlaqələndirilə bilər.

2. Emosional çətinliklər - Bullinq edən şəxslər də özlərini izolyasiya, narahatlıq və depressiya kimi emosional çətinliklər yaşaya bilərlər.

3. Sosial münasibətlərin pozulması - Bullinq edənlərin dost çevrələri darala bilər, çünki başqaları onlardan uzaqlaşa bilər.

4. Akademik uğursuzluq - Bu davranış, akademik performansını da mənfi təsir edə bilər.

Bullinq, məktəbin psixoloji rifahına ciddi və mənfi təsir göstərə bilər. Bu təsirləri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

1. Təhlükəsizlik hissənin azalması - Məktəbdə bullinq hadisələri, şagirdlərin təhlükəsizlik hissini zədləyir. Şagirdlər, məktəbdə özlərini təhlükədə hiss edə bilərlər ki, bu da onların məktəbə gəlmək istəyini azaldır.

2. Sosial izolyasiya - Bullinq qurbanları, sosial mühitdən uzaqlaşmağa meyilli olurlar. Bu, onların dost qruplarını itirməsinə və sosial dəstək sistemlərinin zəifləməsinə səbəb olur.

3. Psixoloji sağlamlıq problemləri - Bullinq, narahatlıq, depressiya, özünə inamsızlıq və digər psixoloji sağlamlıq problemlərinin inkişafına yol açır. Bu, şagirdlərin ümumi psixoloji rifahını ciddi şəkildə zədləyir.

4. Akademik performansın azalması - Bullinq qurbanları, stress və emosional çətinliklər səbəbindən dərslərə diqqət yetirməkdə çətinlik çəkə bilərlər. Bu, onların akademik uğurlarına mənfi təsir göstərə bilər.

5. Müəllim-şagird münasibətlərinin pisləşməsi - Bullinq hadisələri, müəllimlərin və şagirdlərin arasında etimadsızlığa yol açaraq, məktəb mühitini daha da gərginləşdirir.

6. Məktəbin ümumi mühiti - Bullinq, məktəbdə müsbət və dəstəkləyici bir mühitin yaranmasına mane olur. Bu, digər şagirdlərin də rifahına mənfi təsir göstərə bilər.

7. Dəyərlərin və etik davranışların pozulması - Bullinq, empati, hörmət və dostluq kimi sosial dəyərlərin zəifləməsinə səbəb olur. Bu, cəmiyyətin gələcəyi üçün ciddi nəticələr doğura bilər.

Bu səbəblərdən, məktəbdə bullinqin qarşısını almaq və psixoloji rifahı artırmaq üçün aktiv şəkildə tədbirlər görülməsi olduqca vacibdir. (7, s.36)

Məktəbdə bullinqin qarşısını almaq üçün bir sıra effektiv strategiyalar tətbiq oluna bilər. Buna aşağıdakıları misal göstərmək olar:

1. Təhsil və maarifləndirmə - Şagirdlərə bullinqin nə olduğu, onun təsirləri və düzgün davranış modelləri haqqında məlumat vermək, seminarlar, müəhazirələr və müzakirələr təşkil etmək lazımdır.

2. Dəstəkləyici mühit yaratmaq - Müəllimlər və valideynlər arasında əməkdaşlıq, açıq ünsiyyət və dəstəkləyici mühitin yaradılması, şagirdlərin özlərini təhlükəsiz hiss etmələri vacibdir.

3. Qayda və siyasətlər - Məktəbdə bullinqi qadağan edən aydın qaydalar və prosedurlar hazırlamaq, şagirdlərin bu qaydalara riayət etməsi üçün təşviqedici tədbirlər görmək mütləqdir.

4. Həssaslıq və empati inkişaf etdirmək - Şagirdlərə başqalarının hisslərini anlamaq və onlara qarşı duyarlı olmaq üçün empati bacarıqlarını inkişaf etdirmək lazımdır.

5. Təhlükəsiz oyun sahələri - Məktəbdə təhlükəsiz oyun sahələrinin yaradılması, şagirdlərin bir-biri ilə müsbət münasibətlər qurmasına kömək edir.

6. Dəstək qrupları - Bullinq qurbanlarına dəstək olan qruplar yaratmaq, onlara emosional dəstək verərək güclü hiss etmələrini təmin etmək vacib məsələdir.

7. Müəllimlərin rolunu artırmaq - Müəllimlərə bullinqi tanımaq və ona müdaxilə etmək üçün təlim vermək, onlar bu məsələdə aktiv rol almalı və lazımi müdaxilələri etməlidirlər.

8. Məlumat paylaşımı - Şagirdlərə bullinq hadisələrini bildirmək üçün gizli və etibarlı yollar təqdim etməliyik. Onlar baş verənləri asanlıqla bildirmək imkanı əldə etməlidirlər.

Bu strategiyaların tətbiqi, məktəbdə bullinqin qarşısını almağa kömək edəcək və məktəbdə daha sağlam bir mühit yaradacaq. (8, s.74)

Ümumilikdə, bullinqin məktəbin psixoloji mühitinə təsiri genişdir. Bu, məktəbdəki müsbət atmosferi zədələyir, sosial dəyərləri zəiflədərək, müsbət bir inkişaf mühitinin yaranmasını çətinləşdirir. Bu səbəbdən, bullinqin qarşısını almaq üçün aktiv tədbirlər görmək, məktəb mühitinin sağlamlığını təmin etmək üçün vacibdir. Məktəbdəki psixoloji rifahın qorunması, bütün şagirdlərin özlərini təhlükəsiz, dəstəklənmiş və inkişaf etməyə hazır hiss etmələri üçün əhəmiyyətlidir.

Problemin aktuallığı. Mövzu ilə əlaqədar araşdırmanın əhəmiyyəti, məktəb ictimaiyyətində yaranan bullinq probleminin psixoloji mühit üzərindəki təsirinin anlaşılmasındadır. Araşdırmanın faydalı olacağı və məktəbin psixoloji mühitində meydana gələn bu problemin həllinə nail olmaq üçün hamının diqqətini cəlb edəcəyi gözlənilir.

Problemin elmi yeniliyi. Psixoloji mühitlə bağlı araşdırma mərkəzli işlərdə məktəbin psixoloji mühiti altında yaranan bullinq probleminin təhlilinə start verilir. Bu problemin tədqiqi ilə məktəbin psixoloji mühiti və məktəb ictimaiyyəti üzərindəki təsirinin nəhəng bir tətbiqi və tədqiqat dərsi verəcək faydalı nəticələrə səbəb olması gözlənilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Bu araşdırmanın əsas məqsədi, məktəbin psixoloji mühiti daxilində yaranan bullinq probleminin təsirlərinin və nəticələrinin aydın olmasıdır. Bu araşdırmanın məhdudiyyətləri isə məktəbin psixoloji mühitində baş verən digər problemlərin tədqiq olunmaması və yalnız bullinqin təsirinin nəzərə alınmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Ağayeva S. Metodika və pedaqogika. Bakı: Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya. TƏİM məksimum, 2022.
2. Demirtaş H. Okulda Zorbalık: Nedenleri ve Sonuçları. Türk Psikolojik Danışma Rehberlik Dergisi, 9 (51), 2019.
3. Əliyeva F. Məktəbdə zorakılıq və onun psixoloji təsirləri // Psixologiya və təhsil, 2(1), 45-5, 2016.
4. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Blackwell Publishing, 1993.
5. Smith P. K. & Sharp, S. School Bullying: Insights and Strategies for Effective Action.

Routledge, 1994.

6. Rigby K. New Perspectives on Bullying. Jessica Kingsley Publishers, 2002.

7. Petersen K. Mobbing und Gewalt an Schulen: Ein Handbuch für Lehrer und Erzieher. Verlag W. Kohlhammer, 2008.

8. Schäfer M. & Korn S. Bullying in Schulen: Grundlagen, Prävention und Intervention. Springer, 2012.

И.И. Джафарова

Влияние травли на психологическую среду школы

Резюме

Психологическая среда школы играет важную роль в социальном и эмоциональном развитии учащихся. Издевательства выходят на первый план как проблема, которая оказывает серьезное и негативное влияние на эту среду. Случаи травли снижают чувство безопасности в школе, поскольку жертвы не чувствуют себя в безопасности в школьной среде. Это снижает их желание посещать школу и отрицательно сказывается на их успеваемости. По этой причине принятие активных мер по предотвращению травли имеет решающее значение для обеспечения здоровой школьной среды.

I.I. Jafarova

The impact of bullying on the psychological environment of the school

Summary

The psychological environment of the school plays an important role in the social and emotional development of students. Bullying stands out as a serious and negative problem affecting this environment. Bullying incidents reduce the sense of security at school, because victims do not feel safe in the school environment. This reduces their desire to come to school and negatively affects their academic performance. Therefore, taking active measures to prevent bullying is important to ensure the health of the school environment.

Redaksiyaya daxil olub: 21.02.2025